

ГЕНАДЗЬ ЦЫХУН

Карл Гутшміт

(12.09.1937 — 1.03.2012)

Незадоўга да свайго сямідзесяціпяцігоддзя памёр выдатны нямецкі славіст і беларусіст Карл Гутшміт (*Karl Gutschmidt*). Прыйшоўшы да беларускай мовы праз сваю цікаўнасць да так званых «малых» славянскіх моў (так ён пісаў у адказах на пытанні бюлетэня Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў «Кантакты і дыялогі» пра яго шлях у беларусістыку), К. Гутшміт стаў адным з найбольш аўтарытэтных замежных знаўцаў нашай мовы, не толькі ў тэарэтычным, але і практычным плане. Пэўны час на міжнародных з'ездах славістаў і славістычных міжнародных канферэнцыях, акрамя некаторых беларускіх вучоных, выступаў у дыскусіі па-беларуску толькі К. Гутшміт. Яго падтрымка бела-

Генадзь Цыхун — доктар філалагічных навук, прафесар славіст. Працуе ў інстытуце мовазнаўства Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. У «ARCHE» друкаваўся яго артыкул «Крэалізаваны прадукт. Трасянка як аб'ект лінгвістычнага даследавання» (6/2000).

рускай мовы і беларускага мовазнаўства знайшла свой выраз перш за ўсё ў рэцэнзаванні нашых выданняў, пачынаючы з рэцэнзіі на «Дыялекталагічны атлас беларускай мовы», які, паводле яго слоў, уяўляе «першую працу такога кірунку ў славянскіх краінах». З 1967 г. амаль на працягу дваццаці год у часопісе «Zeitschrift für Slawistik» з’яўляліся рэцэнзіі і агляды нашай навуковай мовазнаўчай прадукцыі. Прычым гэта былі не бібліяграфічныя анатацыі і кампліментарныя чытацкія водгукі, а сур’ёзны навуковы разбор станоўчых і спрэчных бакоў беларускіх навуковых публікацый. К. Гутшміт праяўляў цікавасць і да беларускай літаратуры, што знайшло выражэнне ў яго рэцэнзіі на манаграфію Арнольда Макміліна па гісторыі беларускай літаратуры, выдадзеную ў Германіі ў 1977 г., і ў перакладах на нямецкую мову асобных твораў Ядвігіна Ш. і Змітрака Бядулі. Важным вынікам яго захопленасці беларускай мовай і мовазнаўствам стала ініцыяванае ім правядзенне заняткаў па мове і чытанне спецыяльных беларусазнаўчых курсаў у Берлінскім універсітэце імя Гумбальта і ў Гамбургскім універсітэце. Паводле яго слоў, «спачатку гэта былі практыкумы па беларускай мове, потым — лекцыі і семінары, а пазней — дыпломныя работы». Дзякуючы яму і яго вучням, у першую чаргу Соне Хайль, «кафедра славістыкі ў Берліне была амаль адзіным месцам у Германіі, дзе беларусістыкай займаліся без перапынку на працягу трыццаці гадоў», — адзначаў ён у 1996 г. І гэты працэс азнаямлення студэнтаў з беларускай мовай ішоў паралельна з цалкам самастойным паглыбленым авалоданнем ёю ў практычным і тэарэтычным плане, паколькі спробы атрымаць стажыроўку ў Беларусі натыкаліся на «адсутнасць магчымасці» з боку беларускіх устаноў прыняць у якасці стажора гасця з «брацкай» Германскай Дэмакратычнай Рэспублікі. Камандзіроўкі ў Маскву пры гэтым не былі праблемай. І тады прыйшлося выкарыстаць, як мы жартавалі, «партызанскую хітрасць» — вяртанне ў Берлін з перасадкай у Мінску. Аднадзённы побыт у Мінску выкарыстоўваўся для наведвання кнігарняў, сустрэч з калегамі, кансультацый. У выніку ў 1970-я гады былі апублікаваны некаторыя працы па гісторыі беларускай літаратурнай мовы. Паводле яго слоў, «менавіта з ёй часткова або цалкам былі звязаны мае даклады на міжнародных кангрэсах славістаў у Варшаве, Кіеве і Сафії». У першую чаргу яго цікавіла выпрацоўка нормаў і стыляў літаратурнай мовы на пачатковым этапе, што знайшло адлюстраванне ў апублікаванай у 1973 г. грунтоўнай рэцэнзіі на кнігу Івана Крамко, Алены Юрэвіч і Ялены Яновіч «Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Ч. 2» (Мінск, 1968), а таксама ў шэрагу артыкулаў: «Балтыйскія запазычанні ў мове беларускай літаратуры» (1974), «Да стылёвага развіцця беларускай прозы на прыкладзе ўласных імёнаў у ранніх апавяданнях Якуба Коласа і Максіма Гарэцкага» (1983). Знаходка ў Гамбургу рэдкага экзэмпляра беларускай граматыкі Антона Луцкевіча, выдадзенай паводле рукапісу ў 1918 г., дала новы імпульс даследаванню гэтай праблемы. Знаёмства з гэтай граматыкай паставіла па-новаму шмат якіх пытанняў гісторыі фарміравання літаратурнай мовы, у тым ліку і ў плане мажлівых прыярытэтаў, што адлюстравалася ў загалоўку артыкула К. Гутшміта «Хто напісаў першую граматыку беларускай літаратурнай мовы?» (1999). У дакладах на міжнародных канфе-

рэнцыях і міжнародным кангрэсе беларусістаў на матэрыяле гэтай граматыкі ён абмяркоўваў шляхі складання беларускай лінгвістычнай тэрміналогіі на пачатковым этапе, падабенствы і разыходжанні паміж граматыкамі Антона Луцкевіча і Браніслава Тарашкевіча. На жаль, яму не ўдалося давесці да канца задуманую справу навуковага выдання названай граматыкі з грунтоўнымі каментарамі, падрыхтоўку якога апошнім часам ён вёў разам з Германам Бідэрам. Выказваем надзею, што выданне ўсё ж пабачыць свет. У 1990 і 1991 гг. К. Гутшміт прымаў удзел у акадэмічнай сесіі, прысвечанай 500-годдзю з часу нараджэння Францыска Скарыны і ў I Міжнародным кангрэсе беларусістаў. Даклады, прачытаныя на гэтых форумах, былі апублікаваны пазней: «Мова прадмоў Францыска Скарыны да кніг Старога запавету і т. зв. «простая мова» ў праваслаўных славян» (1997) і «Да арэальналінгвістычнай характарыстыкі беларускай мовы» (1999). З т. зв. перабудовачных часоў яго хваляваў лёс беларускай мовы ў сучасным свеце, што знайшло выражэнне ў аглядных артыкулах «Становішча славянскіх моў у аб'яднанай Еўропе» (у: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Technische Universität Dresden*. Bd. 48, 1999, H. 4), «Моўная палітыка і моўная сітуацыя ў Беларусі пасля 1989 года» (гл. зборнік: *Sprachliche Situation in der Slavia zehn Jahre nach der Wende*. Frankfurt am Main, etc., 2000), «Беларуская мова» (у зб. *Sprachkultur in Europa*. Tübingen, 2002).

Зразумела, што мы засяродзілі ўвагу перш за ўсё на беларусазнаўчых інтарэсах К. Гутшміта. Аднак, як буйны вучоны-славіст ён мае значныя дасягненні ў розных галінах славістыкі, пераважна ў вывучэнні балгарскай і іншых паўднёvasлавянскіх моў. Асноўныя кірункі яго навуковай дзейнасці вельмі дакладна перадае назва зборніка артыкулаў да яго 65-годдзя «Нормы, імёны і тэндэнцыі ў Славii» (*Normen, Namen und Tendenzen in der Slavia: Festschrift für Karl Gutschmidt zum 65. Geburtstag*. München, 2004), што, як відаць, у асноўным вызначала і кірункі яго беларусістычных прац.

Нараджаны 12 верасня 1937 г. у сям'і млынара ў вёсцы Фербелін (Брандэнбург), Карл Гутшміт выхоўваўся ў павазе да працы і высокіх чалавечых якасцяў. Ён цалкам спраўджаў у сваім жыцці станоўчую ацэнку, закладзеную ў яго прозвішчы («Добры каваль»). Яго адміністрацыйная і навуковая кар'ера ў ГДР была даволі паспяховай. Пасля абароны ў 1966 г. у якасці дысертацыі «Нарысаў лексікі ранніх балгарскіх празаічных перакладаў» у хуткім часе ён становіцца дацэнтам па балгарскай мове на славянскім аддзяленні Універсітэта імя Гумбальта ў Берліне, а пасля прамоцыі ў 1976 г. на аснове манаграфіі «Нарысы гісторыі славянскіх нацыянальных літаратурных моў» — доктарам філалагічных навук. З 1982 па 1992 г. працаваў у якасці прафесара параўнальнага славянскага мовазнаўства ў тым жа ўніверсітэце, у тым ліку на розных адміністрацыйных пасадах — кіраўніка аддзела мовазнаўства славістычнай секцыі, выконваючага абавязкаў дырэктара следчыцкага аддзела, а ў 1990/1991 гг. — дэкана факультэта замежных філалогій. Усё гэта паўплывала на яго далейшы лёс пасля аб'яднання Германіі, дзе ўжо падзрона глядзелі на любы поспех ва ўмовах ГДР. У сувязі з гэтым пры даволі складаных абставінах ён перайшоў на працу ў Гамбургскі ўніверсітэт, дзе

між іншым з 1991 г., як ён пісаў пазней, «студэнты атрымалі магчымасць прайсці курс (больш чатырох семестраў) па асновах беларускай філалогіі» (Кантакты і дыялогі, 1996, № 3, с. 36). Аднак большасць сур'ёзных вучоных Германіі не сумняваліся ў добрасумленнасці і высокіх маральных якасцях К. Гутшміта, што яны засведчылі, выбіраючы яго ў 1993 г. па прапанове прафесара Ганса Ротэ прадстаўніком нямецкіх славістаў у Міжнародны камітэт славістаў (МКС), дзе ён быў адным з найбольш аўтарытэтных і дзейных сяброў. У 2011 г. ён абраны ганаровым членам МКС. З 1994 г. і да выхаду на пенсію ў 2002 г. працаваў прафесарам славянскага мовазнаўства і гісторыі славянскіх моў у Дрэздэнскім тэхнічным універсітэце. Апошнія гады ён цяжка хварэў, але праяўляў нязменную цікавасць да ўсяго, што звязана з Беларуссю. Несумненна, што яго імя застанеца надоўга ў беларускім мовазнаўстве і ў памяці тых, хто яго ведаў.